

संस्कृत
श. नं. ६६

कथा
३४९७

(६)

बुधावतारकथा

७१/३. ३४

(1)

श्रीगणेशायनमः ॥ अथ बुधाष्टमीव्रतकथा लिख्यते ॥ अथेहादि इह जन्मनि जन्मांतरे
वा बाल्यादि आरभ्य कर्मणा मनसा वा चाजानता अजानता वा स्वर्गाद्यप्यहत्तदोषय
रिहाराथं पुत्रपौत्रादि मनोरथप्राप्त्यर्थं श्रीपरमेश्वरप्रीयर्थं बुधाष्टमीव्रतं करि
ष्ये ॥ तद्दंगकलशपूजनं च करिष्ये ॥ वतर्वाहुं गृहपतिं सुप्रसन्नं मुखं वृजं ॥ ध्याये
हं शंखचक्रासिपाशहस्तनिलाप्रियं ॥ पीतमाल्यांबरधरं कर्तिका रसमयं ॥ खड्गच
र्मगदापाणिः सिंहसौवरो बुधः ॥ ध्यानं ॥ तारासुतनमस्तेस्तु नक्षत्राधीश्वर प्रिय ॥ गृहा
पापूजां भगवान् समागस्य गृहेश्वर ॥ आवाहनं ॥ इकायतेनमस्तेस्तु विशेषप्रियसूनवे ॥
हेमसिंहासनं देवगृहाया प्रीयते मम ॥ आसनं ॥ श्रीतलेदकमानीतं सुपुण्यसरिदुद्र
वं ॥ पाद्यं गृहाया भगवन्ममाद्यपरिशुद्धये ॥ पाद्यं ॥ तारासुतनमस्तेस्तु सततं भगव प्रि
य ॥ गृहाणाद्यं गृहपतेनारीके लसमन्वितं ॥ अर्घ्यं ॥ सुगंधद्रव्यसंयुक्तैः शुद्धै
स्वादुसरिज्जलैः ॥ आचम्यतां निशानाप्पनंदनं प्रियते मम ॥ आचमनीयं ॥ मधुपर्कं ॥

(2)

पंचामृतस्नानं ॥ अभ्यंगार्थं मयेति अभ्यंगं ॥ अंगोदूर्त्तनकंदेवेति अंगोदूर्त्तनं ॥ नानातीर्थेति उद्दमोदकं ॥ महि
म्नः पारंतेति अभिषेकस्नानं ॥ वासितंगंधकर्पूरे निर्मलं जलमुत्तमं ॥ स्नानायते मया भक्त्यादीयते व्रतसि
द्धये ॥ स्नानं ॥ पीतवस्त्रद्वयं देवराजवंशकरप्रफो ॥ उर्वशीनाथजनकगृहाण प्रीतयेतदा ॥ वस्त्रं ॥ यज्ञो
पवीतकं सूत्रं त्रिगुणं त्रिदशप्रिय ॥ धारणार्थं प्रयच्छामि गृहाण प्रीयते बुध ॥ यज्ञोपवीतं ॥ हरिचंदन
कस्तूरीकर्पूरादिसमन्वितं ॥ गंधं भगवते तुभ्यं नीलनाथनमोस्तुते ॥ चंदनं ॥ अक्षताश्वेत्यक्षताः ॥
बुधाय नमः ॥ पादौ पूजः सोमपुत्रायः जानुनी ॥ तारकायः कटिं ॥ राजपुत्रायः उदरं ॥ इलाप्रियायः हृदयं ॥
कुमारायः वक्षसि ॥ पुरूरवपित्रेः बाहू ॥ सोमसुतायः अंसे ॥ पीतवर्णायः मुखं ॥ ज्ञानायः नेत्रे ॥ बुधायः
मूर्धानं ॥ माल्यादीनीतिपुष्पं ॥ केशवादिचतुर्विंशतिनामानि ॥ मत्स्यादिदशनामानि ॥ पुष्पे ॥ उशी
रमूलमूलचूर्णं च दामौदद्रव्यसंयुतं ॥ प्रीतिसमर्पितं भक्त्या गृहाण परमेश्वर ॥ परिमळद्रव्यं ॥
वनस्पतिरिति धूपं ॥ साज्यं चेति दीपं ॥ नैवेद्यं गृह्यतां देवरसैः षड्विः समन्वितं ॥ आहारभक्षभोज्यं च
नैवेद्यं प्रतिगृह्यतां ॥ नैवेद्यं ॥ मध्ये पानीयं ॥ करोदूर्त्तनार्थं चंदनं ॥ पूगीफलमिति तांबूलं ॥ इदं फलमि
ति फलं ॥ हिरण्यं ॥ गभैति दक्षिणा ॥ नानाविधानिति मंत्रपुष्पं ॥ यानिकानि चेति प्रदक्षिणा ॥ उत्तरार्घ्यं
उर्वश्याश्च गतिर्यस्तुयः पुरूरवसः पिता ॥ योग्यहाणामधिपतिर्बुधो नः संप्रसीदतु ॥ अर्घ्यं ॥ अपराध

2A) सहस्राणीतिप्रार्थना ॥ वायनं ॥ संतुष्टोवायनात्मादिरका नाथो गृहेश्वर ॥ वराश्वविष्णुदत्तासप्तसकलानः प्र
यच्छतु ॥ इति वायनं ॥ अनेन कृतपूजनेन श्री परमेश्वर प्रीयतां ॥ अथ कथा ॥ बुधाष्टमीव्रतं भूपवक्ष्यामि श्र
णु पांडव ॥ येन चीर्णेन नरकं नरः पश्यति न क्वचित् ॥ पुरा कृत युग स्यादौ इको राजा बभूव ह ॥ बहु भयसु
हृन्मित्रे मंत्र भस्त्रिचारितः ॥ जगाम हि मवसा श्वं महादेवेन पालितं ॥ यो स्यां प्रविशते भूमौ सा स्त्री भव
ति निश्चितं ॥ सराजाम गयासक्तः प्रविष्टः स दुमावनं ॥ एकाकी हयमारूढः सृष्टा स्त्रीत्वं जगाम ह ॥ स
बभ्राम भवने शून्ये पीनो नत पयो धरा ॥ काहकस्य कृतः प्राज्ञानया बुध्यत किंचन ॥ तां ददर्श बुधस्तन्वी
रूपौदार्यगुणा न्वितां ॥ अष्टम्यां बुधवारेण तस्यासौ बुधग्रहः ॥ ददौ गृहाश्रमं रम्यं आसीयं रूपेण तो
षितः ॥ पुत्रमुत्सादयो मासयो सौरव्यातः पुरुषः ॥ चंद्रवंशकरो राजा जायतः सर्वमहीभृतां ॥ ततः प्रभ
ति पूज्योयं ॥ साष्टमी बुधसंयुता ॥ सर्वपापप्रशमनी सर्वोपद्रवनाशनी ॥ अथान्यमपि तेव कीधर्म
राजकथानकं ॥ आसीद्राजा विदेहीयां निमीर्नामसवेरिभिः ॥ स ग्रामे निहतो राजा तस्य भार्या निर्धिति
ना ॥ कुर्मिलानामवभ्राम मही बालक संयुता ॥ अवंति विषयं प्राप्य ब्राह्मणस्य निकेतने ॥ चकारो दरप
त्यर्थं निक्षयं कं उपायेष्यां ॥ हत्वा सासप्तगोधूमान् ददौ बालकयोस्तयोः ॥ कातण्यात् पुत्रवान्

ल्यात्क्षुधासंपीड्यमानयोः॥ कालेन बहुनासाध्वीर्षचत्वमगमत्तदा॥ पुत्रस्तस्या विदेहायांगत्वास्व
पितराश्रमे॥ उपविष्टः सत्ययोगाद्बभूवे कामिनीकुवां॥ अन्विष्य धर्मराजेन सा कन्या निमिर्वशाजा॥
शामलानामचार्यगी सर्वलक्षणसंयुता॥ तामुवाच वरारोहां धर्मराज स्वकांप्रियां॥ बहस्व सर्वव्यापारं
श्यामले त्वंगहेमम॥ कुरुष्व सर्वभूभृत्यो दानशिक्षां यथोचितां॥ किं ते त्वप्रवराः सख्यैः कलंके
रतियंत्रिताः॥ कदाचिदपि नोद्वाद्यास्त्वया वैदेहनंदिनी॥ एवमस्त्विति वै प्रोक्ता निजकर्मचकार
ह॥ ततो भुक्त्वा धवश्याग्नेवांधवैः प्रीतिपूर्वकं॥ तां वदेव हि भोक्तव्यं यावत्सा कथ्यते कथा॥ कदा
चिद्वाकुलीभूत्वा धर्मराजविदेहजा॥ उत्पाटयित्वा प्रवरं ददर्श जननी स्वकां॥ पच्यमानां च रु
ती भीषणैर्यमकीकरैः॥ लीलया क्षिप्यते बध्ना तत्र तैलेषु सा पुनः॥ तथैव तलकां बध्वापी
डिता सामनस्विनी॥ द्वितीये प्रवरे तद्दत्तामेव ददर्श हि॥ तत्र निष्पीड्यमाना सा शिखायां
लोष्टकेन च॥ तृतीये प्रवरे तद्दत्तां ददर्श स्वमातरं॥ करकैः पीड्यमानां तु ये कयुक्ते वृक
कल्लैस्तो॥ श्वभिश्चतुर्थे प्रवरे भीषणे दारुणाननैः॥ अभक्ष्या भक्षणाश्रितैः क्रंदती तां पुनः २

पुनः॥ पंचमेप्रवरे भूमौ कंठे पादेन ताडितां ॥ सदंशे र्घनघाते श्रैष्ठिद्यमाना सहस्रशः ॥ षष्ठे
तामिक्षयं ब्रह्णामस्तके मुद्गराहतां ॥ संपीडयमानामनिशं अग्निना दारुखंडवत् ॥ सप्तमे प्र
वरे चैव कृमिरूपैः सुदारुणैः ॥ दृष्ट्वा ततागतां तां तु मातरं दुःखकष्टितां ॥ श्यामलां मूकान
वदना किंचिन्नोवाच भामिनी ॥ अथागतो यमप्राह सरोषां श्यामलामिति ॥ किमर्थं मूकानव
दना तिष्ठसित्वमनिंदित ॥ कारणं तत्र मे ब्रूहि किंचिन्नोवाच तात्वया ॥ एते प्रवरकाः सप्तनिषिधा
येपुरामया ॥ इत्थं काश्यामलाप्राह भर्तारं विप्रयांविता ॥ किन्नुपायं कृतं राजन्ममात्रासु
दारुणं ॥ येनेष्टं विविधैर्घोरैर्बाध्यशो बहुशतया ॥ इत्थं क्तः प्रिययाप्राह तां यमः प्रवसन्नि
व ॥ तव मात्रापुरास्नेहात् गोधूमावेह वा किल ॥ किन्जानासितद्रुद्रेऽयेन पृच्छसि मा
मिह ॥ ब्रह्मस्वयेन यद्भक्तं दहस्यसप्तमंकुलं ॥ तदेव कृमिरूपेण विंशत्यासप्तमंकुलं ॥ गो
धूमास्ते रभे भूत्वा कृमिरूपा सुदारुणा ॥ येपुरा ब्राह्मणगृहे हृतास्ते च कृते पुत्रा ॥ तथा ॥
जानाम्येतदहं सर्वं यते मात्रा कृतं पुरा ॥ श्यामल उवाच ॥ तथापि त्वांसं मासाद्य देवं जामात

तरं विभुं ॥ मुच्यते तेन पापेन यथा त्वमधुना कुरु ॥ तच्छ्रुत्वा चिंतया विष्टः स्थिरंध्यात्वा जगाद तां ॥ धर्म
राजा सुखासीनां प्रियां प्राणहरश्वरी ॥ इतस्त्वं सप्तमे तीते जन्मनी ब्रह्मणी शुभा ॥ आसीतास्मिस्तदा सं
गात्सखीनां पर्युपोषिता ॥ बुधाष्टमी सुसंपूर्णायथोक्तफलदायिनी ॥ तस्यापुण्यं ददस्त्वं यदिसंयम
माग्रतः ॥ तेन मुच्ये नरकाते माता पापसंघहाता ॥ तच्छ्रुत्वा त्वरितं स्नात्वा ददोपुण्यं त्रिवाचिकं ॥ स्व
मातुः श्यामला तुष्टातेन मोक्षं जगाम सा ॥ उर्मिलारूपसंपन्ना दिव्यदेहांवरांशुभं ॥ विमानवरमा
रुखा दिव्यमाल्यांबरांविता ॥ भर्तुः समीपे स्वर्गं गच्छेत् ॥ इत्युवाच सापि सा जने ॥ बुधस्य पार्श्वे स्व
स्वर्गं न भसि निभिराजसमीपगा ॥ विस्फुरती महाराज बुधाष्टम्यां प्रभावतः ॥ युधिरच्छिर उवाच ॥
यद्येवं प्रवराकृष्मतिधिर्वैतु बुधाष्टमी ॥ तस्यासुवविधिं ब्रूहि यदितुष्टोसि माधव ॥ श्रीकृष्ण उ
वाच ॥ शृणु पांडव यत्नेन बुधाष्टम्याविधिं शुभं ॥ यदायदासिताष्टम्यां बुधवारो भवेद्यदि ॥ त
दातदा हि सा ग्राह्या एकभक्तान्नेनृभिः ॥ स्नात्वा नद्यांतु पूर्वाण्हे गृहीत्वा करकं नवं ॥ जलपू
र्णं कसद्रत्नं कृत्वा वस्त्रसमन्वितं ॥ पूजयित्वा गृहे नीत्वा बुधमेव क्रमेण तु ॥ माषकेन सुवर्णेन

तदधनिनवापुनः॥ कारयेद्बुधरूपं तु स्वशक्त्या वा प्रयत्नतः॥ अंगुष्ठमात्रं पुरुषं चतुर्बहिं सुलक्षणां ॥
 यद्गममध्ये व्रणं कुंभं पूरयेत्सिततंडुलैः॥ हेमपात्रेण संस्नाप्य पीतवस्त्रयुगेन च॥ वस्त्रोपरि स्थि
 तं देवं पीतवस्त्राक्षतादिभिः॥ पंचामृतेन संस्नाप्य तत्तन्मंत्रैः क्रमेण तु ॥ नैवेद्यं गुग्गुलुं धूपं द
 शांगेन सुगंधकं॥ पायस्पर्शं तपूयैश्चै मोदका शोकवर्तकैः॥ फलैश्चै विविधैश्चै शर्कराभिर्गुडैः ॥ रा ४
 शुभैः॥ ततः पुष्पाक्षतैः पीतैः वक्ष्यमाद्यौ श्वनामभिः॥ नमो बुधाय पादौ तु सोमपुत्राय जानुनि॥
 तारकाय कटिं चैव राजपुत्राय चोदरं॥ इला प्रियाय हृदयं कुमारयेति वक्षसि॥ बाहू पुरु
 रवः पित्रे अंसौ सोमसुताय च॥ मुखं तु पीतवर्णाय तानाय नयनद्वयं॥ मूर्धानं च बुधायोति
 एषु स्थानेषु पूजयेत्॥ सौवर्णं राजतं ताम्रं पात्रमादाय शोभनं॥ गंधपुष्पाक्षतैः पीतैः गुड
 रूग्निश्रांबुपरितैः॥ जानुभ्यामवनी गत्वा तेन चार्घ्यं निवेदयेत्॥ उर्वश्याश्च गुरुर्यस्तु
 यः पुरु रवसः पिता॥ यो ग्रहाणां मधिष्ठतिर्बुधो नः संप्रसीदतु॥ वराश्च विद्मना द
 त्तसकलान्न प्रसीदतु॥ मंत्रेणानेन देवा र्घ्यं जह्वा मंत्रमिर्मपुनः॥ प्रथमे मोदकादघात्

द्वितीयेफेणिकांस्तथा॥ तृतीयेघटकुल्यांश्चचतुर्थेवटपूरिकान् पंचमेशुभ्रकारां
(5) श्चषष्ठेसोहालिकांस्तथा॥ अशोकवर्तिकांश्चैवसप्तमेकोर्यमेवच॥ अष्टमेशर्करा
मिश्रेःखांडवैश्चयुधिष्ठिर॥ विप्रायवायनंद्यात्तद्भूतीभोजनमाचरेत्॥ एवंप्रमेषा
कर्त्तव्यं बुधाष्टम्यायुधिष्ठिर॥ बांधवैः सहमिश्रेभ्योभोक्तव्यंप्रीतिपूर्वकं॥ सोम्यमाख्यायनंश्च
प्वनरकेभ्योविमुंचतति॥ सोमात्मजात्मकमशेषसखप्रदंतं संपूजयेत्सकलनील्युतेचकुंभं॥
पक्वान्नपात्रसहितं सहिष्यवत्त्रं पश्यत्यसोयमपुरीनकदाचिदेव॥ इतिभविष्योत्तरपुराणे
रुद्रमयुधिष्ठिरसंवादेबुधाष्टमीव्रतसंपूर्णं॥ श्रीगजाननार्पणमस्तु॥ ७॥ ७॥ ॥

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com